

2. השלמות למאמרי "למהר שלל חש בז"

במאמרי "למהר שלל חש בז" בגיליון 3 של *קתודיס*, עמודים 21-8, ביקרתי את המסחור הגובר והולך של מדעי הרוח, ואת הדרישה לרווחיות הפקולטות והמחלקות.

והנה, בנאום לפני הסטודנטים של הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל-אביב באפריל 2005, במהלך שביתת הסטודנטים במחאה על קיצוצים וסגירת חוגים, אמר להם דיקאן הפקולטה (כפי שדווח בעיתונות):

אנחנו חיים במציאות שיווקית, פוסט-מודרנית. ברגע שהפקולטה תהיה רווחית לא יפגעו בה

אמירה פומבית זאת של נושא תפקיד נכבד באוניברסיטה מעניקה גושפנקה ממסדית לאותה דרישה לרווחיות. (ונאמר לי כי טיעונים דומים נשמעים היום במועצות הפקולטות ובסנאטים למיניהם, וחברי מוסדות אלה מרכינים את ראשם בהכנעה. אלו מהם שאינם שרים "מה יפית", אומרים לכל היותר: "אוי ויי, אבל אין ברירה"). אבל מה היא, בעצם, אותה רווחיות? האומנם התכוון הדיקאן לכך שהמחלקה לספרות יכולה להביא לאוניברסיטה רווחי עתק מפטנטים שהיא מוציאה על מהדורות חדשות של כתבי אורי צבי גרינברג ומיכה יוסף ברדיצ'בסקי? או שהמחלקה לפילוסופיה תביא לאוניברסיטה שלל רב מסדרת הרצאות הפתוחה לציבור על התועלת שמביאה החשיבה הפילוסופית לניהול חברות היי-טק ובתי חולים? הכנסות מפעולות כגון אלה לא תכסינה אפילו את משכורותיהם של המורים בחוג אחד בפקולטה. גם תרומות ייחודיות של נדיבים ומוסדות לפיתוח המחקר בהיסטוריה של דרום ארצות הברית או של ההלכה האיסלאמית יכסו רק חלק קטן מהוצאות המחקר וההוראה בשטחים אלה – וברוב המקרים, ניתנות תרומות כאלה לצורך הקמת קתדרה על שם הנדיב או

המוסד התורם, וקתדרה זאת תפרנס את מי שיבחר להיות ממונה עליה ותממן מפעלי מחקר שלו ושל תלמידיו או כנסים שהוא ממונה עליהם.

לא, הכוונה היא, ככל הנראה, לכך שאם תעמוד הפקולטה בדרישות הכמותיות המחמירות שנוחתות עליה מלמעלה – פרקי זמן מוגבלים לכל תואר ותואר, מספר רב של תלמידים בכל מחלקה וחוג (אך לא מספר העולה על המקסימום שקבעו הביורוקרטים), ועוד כיוצא באלה – תקבל הפקולטה הקצבות נאותות מות"ת, שתכסנה את הוצאותיה.

אך מה היא אותה ות"ת מסתורית? אין היא אלא הוועדה לתכנון ותקצוב של האוניברסיטות מטעם משרד החינוך. בוועדה זאת יושבים הרבה ביורוקרטים, המודיעים לאנשי האוניברסיטה מה הם התקציבים הכוללים (כחלק מתקציב המדינה) שרק במסגרתם הם רשאים לתכנן ולתקצב – ונציגי אוניברסיטות הנכנעים, כדרכם, לדרישותיהם של הביורוקרטים, ומוכנים לחשב כל דבר ודבר כמונחים כמותיים בלבד. ובכן, גם אותה רווחיות ות"ת אינה אלא קבלת עולם של תקציבים שקבעו פוליטיקאים ופקידיהם, ואימוץ ללא עוררין של עקרונות השוויון הכמותי, על חשבון הרמה המדעית, בכל שלב ושלב של הלימודים והמחקר. שכן, אם יעזו נציגי האוניברסיטות לערער על תפיסת עולמם הכמותית והתקציבית של הפקידים ואדוניהם הפוליטיקאים, סופם (כך, לפחות, חוששים רובם) שלא ייהנו אפילו מרווחיות מזויפת זו – שהם, כביכול, הממונים עליה מצדדיה האקדמיים. אין לנו אפוא אלא גלגל חוזר, או מעגל סגור: רווחיות דמיונית בחלוקה ה"שוויונית" וה"צודקת" של "העוגה" הממלכתית, תוך ויתור מוחלט על כל עקרונות המדע והמחקר, ועל ההבדלים המהותיים בין שטחי מדע שונים. היכן כאן הרווחיות האמיתית? ובעצם, מדוע נדרוש ממדעי הרוח להביא רווחים כספיים לאוניברסיטה ממקורות חוץ? האם תפקידו של החוג לפילוסופיה או לצרפתית לייצר מוצרי צריכה התואמים את "המציאות השיווקית, הפוסט-מודרנית"? סתם שאלה.

הזכרתי במאמרי את הדרישות לקצר בזמן הדרוש לעבודות לתואר שני ושלישי. והנה עוד תופעה שהחלה להתפשט אצלנו בשנתיים

האחרונות כשריפה בשדה קוצים: הפיכת המסלול הישיר לדוקטורט למסלול המוני הפתוח לכל דכפין.

המסלול הישיר לדוקטורט נועד, עם היווסדו לפני כעשרים שנה, לאפשר למספר מצומצם ביותר של תלמידים מוכשרים במיוחד לתואר השני לעבור לדוקטורט בלי לסיים את המ.א. כשנוסד מסלול זה, נקבעו כללים חמורים ביותר למעבר אליו. לכל תלמיד המועמד למעבר למסלול ישיר זה מינתה הפקולטה וועדת כשירות, המורכבת ממומחים בשטח מחקרו. וועדה זאת דרשה מן המועמד שיקרא וילמד כמות מסוימת של מקורות וספרות משנית, ובחנה אותו בעל-פה על ביבליוגרפיה זאת, כשהיא בודקת את יכולתו לא רק "לעכל" את החומר שלמד, אלא גם להוכיח לוועדה שהוא יודע להתמודד עם חומר זה כחוקר. רק מי שעבר את המיון של וועדת הכשירות ובחינת הכשירות – והיו לא מעטים שלא עברו "מחסומים" אלה – המליצה עליו אותה וועדה לפני וועדת הדוקטורטים של הפקולטה למעבר לאותו מסלול ישיר. גם החלטת הוועדה הפקולטתית היתה טעונה אישור של וועדת הסנאט.

היום מעבירים החוגים והמחלקות כל תלמיד לתואר שני היודע לחתום את שמו למסלול ישיר לדוקטורט. יתכן שבאופן רשמי עדיין ממנים וועדת כשירות ועדיין עורכים איזו מין בחינת כשירות – לשם מראית העין. למעשה, הולכים היום התלמידים לתואר שני ונעלמים מן האופק – לא משום שעזבו בהמוניהם את האוניברסיטה, אלא משום שכמעט כולם הפכו במהירות הבזק לתלמידים במסלול הישיר לדוקטורט.

מדוע? כי לתואר השני מוקצבות רק שנתיים, ובמקרים מיוחדים שלוש שנים. לדוקטורט מוקצבות ארבע שנים. הדוקטורט הוא אפוא יותר "רווחי", גם למחלקה ולפקולטה, וגם לאוניברסיטה, הגובה "תקורה" מכל הקצבה של ות"ת לתלמידים לתארים מתקדמים. מספר התלמידים לתואר דוקטור גם נחשב בארצות הברית, שאנו מחקים את כל הנעשה בה ללא שיפוט וללא הבחנה, לסימן לחשיבותה של האוניברסיטה כמוסד של מצוינות מחקרית.

בסופו של תהליך זה – והוא יבוא כהרף עין – יישארו רק תלמידי המ.א. "הטרמינלי" בקבוצת מקבלי התואר השני, ורובם הגדול של

תלמידי המ.א. של היום יהפכו לתלמידי דוקטורט. אני מדגישה: תהליך זה קורה לא משום שהפקולטות הגיעו למסקנה שהתואר השני הוא מיותר, וכי יש לבטלו, מבחינה מדעית – אלא אך ורק משיקולים של אותה רווחיות ות"תית. אין צורך להפעיל את הדמיון שעות נוספות כדי להסיק מכל זה מה יהיה ערכו המדעי של הדוקטורט הישראלי הממוצע במדעי הרוח תוך כמה שנים.

אוסף כאן עוד שיקול מדעי. דווקא בגלל הירידה התלולה ברמת התואר הראשון, שכולם יודעים ומדברים עליה בחדרי חדרים (אבל, כנהוג אצלנו, רק בחדרי חדרים), יש היום צורך מוגבר להחזיר את לימודי התואר השני – לא ה"טרמינלי", אלא המחקרי – כשלב מכריע בהתפתחותו של חוקר צעיר הפוסע את פסיעותיו הראשונות והמכריעות מעמדת התלמיד אל עמדת החוקר המתחיל. אך כאמור, אסור היום לתת לשיקולים "מופשטים ומיושנים" ו"לא רווחיים" מסוג זה להשפיע על המדיניות הגבוהה של מוסדות שתפקידם העיקרי הוא השיווק והרווחיות.

כל התופעות האלה אינן אלא גילויים שונים של הזלזול ההולך וגובר בדרישות המדעיות החמורות למחקר של ממש במדעי הרוח; של חוסר ההתחשבות המוחלט בהבדלים בין הדרישות השונות מן החוקר בשטחי מחקר שונים; ובעיקר של הרפיסות והרכרוכיות האקדמית. בעיני רובם הגדול של מקבלי ההכרעות בעניינים כה חיוניים לעצם קיום הרמה המדעית במדעי הרוח שלנו שוב אין כל ערך למדע ולמחקר כשלעצמם: הם רק אמצעים לביצור מעמדם הכלכלי והחברתי של אותם אנשי האקדמיה, תלמידיהם והמחנפים להם. המעטים המוחים על מגמות מסוכנות אלה בתוך האוניברסיטות ומעלים על דל שפתייהם את שם הרמה המדעית נדחקים לקרן זוית. הם "מסומנים". הם לא יתמנו לוועדות חשובות – וודאי וודאי שלא ייצגו את האוניברסיטה בות"ת או במוסדות אחרים האחראים לחלוקת "השמנת". לכל היותר הם ימחו על כך בעיתונות (במקרים המעטים שבהם האינטרס של העיתון ובעליו סובל מחאות כאלה) – או בקתריסיס.

בשעת כתיבת דברים אלה, שמעתי כי הרקטור של אחת האוניברסיטות החליט להיות "קתולי יותר מן האפיפיור". הוא הודיע

שיגביל בעתיד הקרוב באוניברסיטה שלו את הזמן המוקצב לדוקטורט לשנתיים – אין צורך לומר, ללא כל התחשבות בנושא הדוקטורט ובקשיי המחקר השונים מנושא לנושא: על כך כבר לא מדברים במקומותינו. נכון: הדבר יפגע – בשלב הראשון – בהכנסות מות"ת, שכן על כל תלמיד דוקטורט תקבל מעתה אותה אוניברסיטה רק תגמול של שנתיים. אל פחד. תמורת זה, יקבלו יותר ויותר תלמידים את התואר הראשון בהצטיינות – על מגמה זאת כבר עמדתי ממילא במאמרי בגיליון 3 – וכל מי שקיבל תואר ראשון בציון למעלה מ-70 – כלומר הרוב המכריע – ימשיך באופן אוטומטי במסלול הישיר לדוקטורט. מספר התלמידים לתואר שלישי יעלה בטור גיאומטרי, רמת הדרישות תשאף לאפס – ועוד מעט והגשמו את האידיאל השוויוני החדש, "דוקטורט לכל אזרח".

אז מדוע כבר לא למכור את כל התארים בכסף? האם לא תהיה זאת הרווחיות בצורתה העקבית ביותר? הנחות, כמובן, לחסרי אמצעים, ומלגות נדיבות למעוטי אמצעים. או שמא כדאי כבר עתה להוסיף למס ההכנסה של כל משפחה אחוזים אחדים של "מס דוקטורט", שממנו תממן האוניברסיטה את מתן התארים לבני אותה משפחה כשיבוא זמנם "ללמוד" לתארים אקדמיים?

אוסף עוד סיפור היסטורי, ששמעתי מחברים יוצאי גרמניה. בגרמניה של סוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים הפך הדוקטורט במדעי הרוח למוצר צריכה המוני. כמעט כל בוגר אוניברסיטה השתדל להוסיף לשמו תואר דוקטור. האוניברסיטות "התפשרו עם המציאות", ורמתן והיקפן של רוב עבודות הדוקטור ירדו פלאים. עבודת הדוקטור הממוצעת במדעי הרוח באותה תקופה היתה בהיקף של 20-40 עמודים, ולעתים קרובות היתה רמתה ירודה מרמתן של עבודות סמינריוניות לתואר שני שהוגשו בישראל בשנות השמונים של המאה העשרים. האוניברסיטות עצמן עמדו על בעיה זו במהרה, ולצורך מינויים להוראה אקדמית הן שיפרו וחיזקו הליך (שהיה קיים כבר קודם לכן) – "האביליטציון" – בו נדרש מועמד למשרה באוניברסיטה, שכבר יש לו תואר דוקטור, להגיש עוד עבודת מחקר מדעית, בהיקף וברמה נאותים יותר. עבודה זאת בחנו כמה מומחים, ורק אם אישרו אותה היה הכותב יכול להתקבל להוראה

שמשונה אליעזר

באוניברסיטה. היתה זאת הודאה בכך שלדוקטורט הגרמני הממוצע כבר לא היה ערך מדעי של ממש, והוא נועד לצריכה המונית ולהספקת התואר "הר דוקטור" ו"פראו דוקטור" לכל דכפין. בשנים שחלפו מאז מלחמת העולם השנייה חלו שינויים ושיפורים בשיטה זאת, והיום רמתו של הדוקטורט הגרמני שוב אינה מה שהיתה לפני כמאה שנה. היינו יכולים ללמוד מניסיון זה, אך כדברי הפילוסוף הגרמני הגל, הדבר היחיד שאנו לומדים מן ההיסטוריה הוא כי אנשים אינם לומדים מן ההיסטוריה. או, כדברי הפילוסוף האמריקני סנטיאנה, מי שאינו לומד מן ההיסטוריה נדון לחזור עליה.

השלמות ל"למהר שלל חש בוד"